

1.

KAŽUNI U ISTRI

PREDAVANJE Rovinj 25 travnja 1998. (Matica Hrvatska - Rovinj)

Tema kojom se kao etnolog bavim već dvadesetak godina su istarski kažuni - karakteristični primjerci tradicijskog graditeljstva arhaična podrijetla, razasuti poljima, livadama i šumarcima jugozapadne Istre. Od svojih početnih istraživanja tih poljskih kamenih kućica okrugla tlorisa, kada sam i prvi puta izlagala ovu temu na znanstvenom skupu 1979. godine u Puli (radovi s tog skupa ostali su, međutim, neobjavljeni), obišla sam i dokumentirala preko stotinu kažuna, objavljujući rezultate svojih istraživanja na stručnim i znanstvenim skupovima u zemlji i inozemstvu; također sam prezentirala kažune na izložbama (Pazin 1987 - Etnografski muzej Istre; Zagreb 1988 - Međunarodni kongres antropoloških i etnoloških znanosti; Zagreb 1997 - 31.međunarodna smotra folklor); nadalje, izradila sam scenarij i sudjelovala u snimanju Tv filma o gradnji kažuna ili casite u Vodnjanu 1984.godine, a putem udruge ICAM organizirala sam međunarodne radionice u kojima se tema kažuna popularizirala kroz izgradnju (Šolta, 1989 godine) ili obnovu (Rakalj, 1991 godine) ovog tipa graditeljske baštine.

Kako sam upravo početkom ove godine sudjelovala na međunarodnom skupu u Italiji, Ascoli Piceno 3-4 travnja 1998, gdje sam bila pozvana kao stručnjak iz Hrvatske da iznesem svoja iskustva na temu istraživanja građevina tipa tholos u Europi (što je ujedno, nakon sličnog skupa u Bariju - Noci godine 1987, nastavak stručne suradnje na ovom području), ovom prilikom želim iznijeti neka zapažanja vezano uz moja europska iskustva i susrete na temu kažuna i ostalih građevina sličnog tipa. U nastavku osvrnula bih se na pitanje zaštite suhozidne graditeljske baštine u Hrvatskoj, o čemu sam referirala prošle godine na međunarodnom skupu u Puli pod pokroviteljstvom UNESCO-a (objavljeni samo sažeci radova). Na kraju dotakla bi se problema koji me 'pritišće' već neko vrijeme, otkako je upravo rovinjski Centar za povijesna istraživanja (Centro di ricerche storiche) u suradnji s tršćanskim Università popolare izdao godine 1994. knjigu opširnog i vrlo luksuznog izdanja, no međutim, vrlo dubioznog sadržaja pod nazivom 'Le casite' (kritički osvrt na to djelo iznijela sam s kolegom mr.Jadranom Kale u 'Vijencu' br.93-94 od 31.srpnja 1997.godine, odnosno recenziju u stručnom časopisu 'Etnološka tribina'br. HED, 1998.)

No najprije u osnovnim crtama i uz pomoć dijapozitiva i crteža moramo odrediti pojam, funkciju i značaj građevine koja se u Istri označava najčešće imenom KAŽUN, također CASITA na lokacijama oko Vodnjana, Bala i Galižane, te Šišana u južnoj Istri (gdje se je zadržao istro-romanski govor), zatim HIŽICA u dijelu središnje Istre (u predjelu oko Lupoglava), HIŠKA i KOČA na slovenskom dijelu Istre u zaleđu Kopra, što se proteže dalje prema tršćanskom Krasu, dok je s druge strane na Kvarneru, sporadično u zaleđu Rijeke, odnosno u okolici grada Cresa na otoku Cresu naziv KUĆICA. Karta rasprostranjenja KAŽUNA u Istri plod je moga znanstvenog rada i zajedno s kartom rasprostranjenja kamenih kružnih građevina na prostoru Europe objavljena u ediciji Zavoda HAZU 'Problemi sjevernog Jadrana' br.6 od 1988.godine (str.113, 115) ; također u zborniku radova Međunarodnog skupa 'Architettura in pietra a secco', Noci-Alberobello, Fasano, 1990. godine(str.324 i 325).

Konstrukcija KAŽUNA u pravilu podrazumijeva suhozidni način građenja kamenom (bez vezivnog sredstva) na kružnoj osnovi, gdje se kameni prstenovi podižu u kružni ZID (tal. MURO TONDO) s otvorom za VRATA (tal. PORTA), a zatim se krugovi pločastog kamenja sužuju na način tzv. 'lažnog svoda' i tvore KLOBUK

(tal. COVERTO). Kupola istarskog KAŽUNA dodatno je pokrivena ŠKRILAMA, kamenim pločama. Vrh kupole zatvoren je ovećim kružnim kamenom (KORONA, CAPEL), opterećenim još jednim stožastim kamenim ukrasom (PINČUK, PIMPIGNOL).

KAŽUNI u prostoru mogu biti smješteni kao samostojna građevina u polju, uza zid koji omeđuje polje, u kutu zida ili ugrađen u sklopu zida, dok sama kupola može također biti različitih oblika: plića, viša, špičasta ili bačvasta.

KAŽUN se uglavnom koristi kao poljska kućica, sklonište za slučaj nevremena ili kao zaklon od jakog sunca za vrijeme radova na poljima ili u vinogradima. U prošlosti su ljudi u KAŽUNU često i noćili, čuvajući urod pred žetvu i berbu od lopova, a pastiri bi tu privremeno boravili, napasajući ovce i drugu stoku. Povijesni zapisi i kazivanja spominju KAŽUNE koji su služili kao nastambe najsiromašnijim slojevima stanovništva Istre.

Danas je upotreba KAŽUNA kao gospodarskog objekta gotovo sasvim napuštena, pa ti arhaični oblici narodnog graditeljstva uglavnom ostaju prepušteni zubu vremena, ili ih ljudi, zajedno s kamenjem iz poljskih zidova, GROMAČA, melju za građevinski materijal.

Spomenička vrijednost KAŽUNA, međutim, vrlo je velika, a njihova rasprostranjenost široka.+ (ovdje primjeri uz cestu od Žminja, preko Kanfanara do Rovinjskog sela) Osim kružnih oblika, u jugozapadnoj Istri nalazimo suhozidne građevine četvrtastog tlorisa s kupolom (prelazni oblik) ili s krovom na jednu ili na dvije vode, a naziv im je najčešće KAŽETA ili KUĆICA.

Slične građevine okruglog tlorisa, s nepravom kupolom, u srednjoj i južnoj Dalmaciji, te na otocima, poznate su pod različitim nazivima: BUNJE, ČEMERI, POLJARICE, TRINI, KUĆARICE i dr.

Navedeni oblici okruglih kućica od kamena rasprostranjeni su nadalje na cijelom području Sredozemlja, uključujući i visoke Alpe, pa sve do Britanskog otočja i Skandinavije na sjeveru (spomenuta karta rasprostranjenja u prilogu). Ovom prilikom posebno bih istakla primjere u Italiji koje sam imala priliku posjetiti - od pokrajine Puglia na samom jugu, s gradom Alberobello u kojem su 'trulli' dosegli savršenstvo forme i tehnike i predstavljaju tradicijski oblik nastambe ovog neobičnog gradića, dok u ruralnim prostorima imaju funkciju kako stana za ljude, tako i štale za stoku.

Takav, dakle, geografski razmještaj na europskom tlu, arhitektonska struktura, te arheološki nalazi i lingvistička istraživanja, kao i predajna tradicija upućuju na to da podrijetlo ovih građevina okruglog tlorisa treba tražiti u primitivnim nastambama i grobovima paleomediteranskog razdoblja (Atrejeva grobnica u Mikenjama samo je jedan od mnogobrojnih primjera zastupljenosti takve tehnike građenja u pretpovijesno doba).

S obzirom na europski značaj i zastupljenost ovakvog načina gradnje posebno na Mediteranu, te široku rasprostranjenost uz hrvatsku obalu i na otocima, šarolikost i bogatstvo nazivlja, kako same građevine, tako i njenih sastavnih dijelova, što je posebno došlo do izražaja u Istri, možemo smatrati ovu pojavu od iznimne važnosti i stoga je neophodno povesti računa o cjelovitosti istraživačkog pristupa, kao i o aktivnoj zaštiti ovog kulturnog dobra. Naime, nacionalni interes za valorizaciju i zakonski okvir zaštite, te odgovarajuću prezentaciju ovog graditeljskog oblika na nivou Hrvatske, moguće je pronaći upravo u njegovom značaju u okviru zajedničke europske baštine, te u karakteristikama i nazivlju pojedinih elemenata ovih građevina ovisno o kraju u kojem se pojavljuju. U Istri je pritom, uz opće-poznati rašireni naziv KAŽUN, važno naglasiti postojanje široko

rasprostranjenog hrvatskog (čakavskog) nazivlja za samu građevinu (primjerice HIŽICA, KUĆICA), tako i za njene sastavne dijelove (ZID, OKNO, SLIPULJA, KLOBUK, VITICA, itd.), koje paralelno uz slovensko (kajkavsko) nazivlje (primjerice HIŠKA, HIŽICA, KOČA), te ono romanskog podrijetla (CASITA, SPIA, CUVERTO, PIMPIGNOL itd.) potvrđuje postojanje povijesnog suživota različitih kultura na području sjevernog Jadrana. Štoviše, to je još jedan dokaz vjekovne prisutnosti hrvatskog čovjeka u istarskom ruralnom prostoru kojeg je oblikovao prema vlastitoj kulturi i tradiciji, prilagodivši svojim potrebama ovu specifičnu mediteransku građevinu čiji je oblik ovdje zatekao prilikom svog doseljenja, te ga stoljetnom predajom prenio do u naše vrijeme.

Stoga je kulturno i sociološki interesantna pojava da se u Istri traži i dokazuje identitet također kroz temu KAŽUNA, jer očito je da je ova vrsta arhitekture pobudila u zadnje vrijeme poseban interes žitelja Istre i sve više postaje prepoznatljivom oznakom pripadnosti ovom prostoru. Za razliku od dalmatinskog područja, gdje BUNJA u tom smislu ne pobuđuje naročitu pažnju, ali je kao tema istraživanja prisutna u literaturi u radovima hrvatskih znanstvenika već gotovo cijelo stoljeće, (gdje se posebno ističe rad o BUNJAMA Ćirila Ivekovića objavljen 1925.), dok se pitanja u svezi istarskih KAŽUNA sustavno istražuju tek zadnjih desetljeća u hrvatskoj znanosti; to je ujedno i razlog zašto se oni često povezuju samo s talijanskim kulturnim krugom gdje su uglavnom bili prezentirani kao dio talijanske kulturne baštine (uz npr. 'trulle' s juga Italije).

Začuduje, međutim, da se još danas događa jednostrano tumačenje i prisvajanje ove pojave s talijanske strane, unatoč činjenici da već godinama postoje domaći stručnjaci koji se ovom temom meritorno bave. Međutim, njih se ne samo zaobilazi kada se govori s talijanske strane o ovoj temi, nego se dapače krivo tumače, jednostrano preuzimaju ili se čak prepisuju i kopiraju njihovi radovi, kao što se to dogodilo s knjigom 'LE CASITE' tršćanskog nakladnika izdanom 1994. Godine u suradnji Centra za povijesna istraživanja iz Rovinja i Narodnog sveučilišta iz Trsta, a u povodu 50. Obljetnice Talijanske unije u Hrvatskoj (što je dobilo visoko pokroviteljstvo na razini Vlada Italije i Hrvatske) - u toj je knjizi, naime, objavljen pod tuđim imenom gotovo cijeli moj znanstveni rad, uključujući kartu rasprostiranja KAŽUNA u Istri, koji je prethodno već bio publiciran 1988. godine u ediciji časopisa HAZU u Rijeci, kao i u zborniku radova međunarodnog skupa u Italiji 1990.

I ovom se prilikom najenergičnije suprotstavljam ovakvoj nedopustivoj i sramnoj radnji, tim više što cijela ta knjiga odiše tendencioznom pristranošću spram Istre i Hrvatske, ali je unatoč tome bila već i prevedena 1996. godine na hrvatski jezik u svom vrlo efektnom i luksuznom izdanju (koje je ipak dijelom prerađeno - npr. originalnog predgovora Giacoma Borrusa, inače rektora Sveučilišta u Trstu, ovdje nema jer izdavač nije imao hrabrosti objaviti njegove otvorene stavove; također, isključivo talijanski i talijanizirani nazivi ovdje su ipak na hrvatskom, kao i neke etničke oznake i termini poput npr. 'gente Balcanica', 'lingua serbo-croata' etc. - detaljniju kritičku analizu može se pročitati u već navedenom tjedniku Matice hrvatske 'Vijenac').

I dok autoru preostaje pozvati se na teško provediv zakon o zaštiti autorskih prava, hrvatska znanost je dužna inzistirati na istinitosti i korektnosti u prikazivanju povijesnog razvoja Istre i njene kulturne baštine kojoj pripadaju i KAŽUNI. U tom bi smislu bilo potrebno izvršiti ispravak u knjizi 'CASITE - KAŽUNI' prema stručnoj recenziji, a hrvatski bi autori trebali dobiti mogućnost publiciranja kvalificiranog monografskog djela na temu kamenih građevina okruglog tlorisa na tlu Hrvatske. Možda bi organiziranje međunarodnog skupa na tu temu bio nužan prvi korak.

I na kraju, želim još usmjeriti vašu pažnju na novu ulogu KAŽUNA u Istri i mogućnosti koje ova vrsta arhitekture pruža u suvremenim uvjetima života posebno u domeni turizma. U tom smislu naročito veseli pojava koja se opaža u Istri zadnjih godina sve veće prisutnosti KAŽUNA kako na stranicama turističkih prospekata, tako i vidu simpatičnih suvenira u vidu kamenih minijatura KAŽUNA, pa do svojevrsnih okruglih 'vikendica', kakve vidimo i ovdje na slici baš iz okolice Rovinjskog sela (jedna na cesti prema Balama, građena kompletno tehnikom suhozida i nepravog luka, druga s kupolom pomalo čudnog oblika jer je povezana betonom što ne odgovara pravom načinu gradnje KAŽUNA). Slične novije tipove KAŽUNA, izgrađene na različite načine od strane samoukih majstora graditelja, nalazimo i drugdje u Istri (npr. kao dio ugostiteljskog objekta u predjelu Veli Vrh u Puli). Arhitekt Branko Orbanić iz Žminja također nastavlja s izgradnjom novih primjeraka KAŽUNA u Istri (najčešće u okolici Rovinja i Žminja) poštujući pravila gradnje suhozidom, i unoseći u taj arhaični oblik novine u funkcionalnom smislu (te KAŽUN tako može postati dio kuće, ili pak autobusna čekaonica). Putem nevladine udruge ICAM također smo ostvarili stručnu suradnju na interpretaciji, ali i obnovi porušenih KAŽUNA ili izgradnji novih (primjer Šolte i Raljia).

Posebno ovdje moramo istaknuti krasan primjer pozitivnog odnosa prema zavičajnoj kulturnoj baštini, koji iskazuju odgojitelji dječjeg vrtića 'Neven' iz Rovinjskog sela, koji zajedno s djecom i njihovim roditeljima rade na programima upoznavanja, zaštite i prezentacije tradicijskih sadržaja iz svoje okoline (pod nazivom - Kako je to nekad bilo?-), u što su uključeni i KAŽUNI iz okolice Rovinjskog sela. Na taj način već je spašen veći broj okolnih KAŽUNA od zaborava i od rušenja.

Tihomira Stepinac Fabijanić, prof.
Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU - Rijeka
51000 Rijeka
Ružičeva 5

Tel,Fax: 051 424 554